

SAĞLIĞIN KÜLTÜREL BOYUTLARI VE TOPLUMSAL CİNSİYET NORMLARI: TÜRKİYE'DE TÜTÜN KONTROLÜ VE KADINLARIN SİGARA İÇMESİNE ATFEDİLEN ANLAMLAR

Ayşecan TERZİOĞLU*

Öz: Bu makale Türkiye'deki tarihi ve güncel toplumsal ve politik dinamiklerin kadınların sigara içmesi konusunda oluşan cinsiyetçi söylemleri nasıl şekillendirdiğini incelemeyi ve sigara içen kadınların da bu söylemlere karşı nasıl müzakere alanları açtığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu makalenin dayandığı tanımlayıcı araştırma sigara içen ya da içmeyi yakın zamanda bırakmış kadınlarla yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler üzerinden bu söylemlerin nasıl müzakere edildiğini irdelemektedir. Çalışma, tanımlayıcı tipte bir araştırma olup, veriler derinlemesine görüşme ile toplanmıştır. Bu makale tütün kontrolü politikalarını şekillendiren sağlık uzmanlarının ve hastalarıyla sigara içme ve bırakma konusunda konuşan doktorların sigara içmenin toplumsal ve politik işlevleri konusunda farkındalık kazanarak, interdisipliner bir bakış açısına sahip olmasını hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: tütün kontrolü, sigara içmek, toplumsal cinsiyet, biyoiktidar, sağlık kavramları

Cultural Aspects of Health and Gender Norms: Tobacco Control and Meanings Attributed to the Women's Smoking in Turkey

Abstract: This article aims at pointing out how the historical and current social and political dynamics shape the sexist discourses on women's smoking and how the women who smoke negotiate with these discourses in Turkey. The article is based on a descriptive research, which consists semi-structured interviews with women who smoke or who recently quit smoking, in order to explore how they negotiate with these discourses. The study is a descriptive one, which consists of the data collected through qualitative research methods. The article also intends to provide an awareness on the psychological and social functions of smoking, and interdisciplinary perspective for the health specialists who shape the tobacco control policies and doctors who talk with their patients about smoking and quitting.

Key words: tobacco control, smoking, gender, biopower, conceptions of health

Bu makale QTI (Quit Tobacco International) Projesi'nin 2015 yılından itibaren Hindistan ve Endonezya'dan sonra Türkiye'de de uygulanması çerçevesinde, Türkiye'de sigara içme ve bırakmayı etkileyen toplumsal, kültürel ve psikolojik etkenler üzerine yapılan interdisipliner bir araştırmaya dayanmaktadır¹. Bu araştırmada, toplumsal ve kültürel olarak kadınların sigara içmesinin erkeklerin sigara içmesinden daha farklı ve genel olarak olumsuz bir biçimde değerlendirildiğini saptadık. Sigara içmek de tıpkı eğitim, meslek seçimi ve iş hayatı, çocuk bakımı sorumlulukları, beden dili ve giyim tarzı gibi konularda olduğu gibi toplumda cinsiyetçi bir şekilde ele alınmaktadır. Kadınların sigara içmesine toplum tarafından farklı değerler ve anlamlar yüklenmekte ve bu süreç de kadınların sigara içmelerine kendilerinin yükledikleri toplumsal, kültürel ve psikolojik işlevleri şekillendirmektedir.

Bu cinsiyetçi söylemler sigara içen kadınların hayatına nasıl yansır? Sigara içen kadınlar farklı sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinden yola çıkarak bu söylemlere nasıl tepki verir ve onlara karşı nasıl müzakere alanları açar? Bu makale bu sorulara yanıtlar sağlarken aynı zamanda bugünkü toplumsal ve politik ortamdaki giderek artan muhafazakârlığın, kutuplaşmanın ve sağlığın güncel kültürel tanımlarının bu yanıtları şekillendirmede ne gibi roller oynadığını da tartışmaktadır. Böylelikle yüklenen bütün olumsuz toplumsal ve kültürel anlamlara rağmen bu araştırmanın katılımcıları olan bir grup kadının neden hâlâ sigara içtiğinin ve genel olarak da sigara içmenin toplumsal ve psikolojik işlevlerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu sayede, tütün kontrolü politikalarını şekillendiren sağlık uzmanlarının ve hastalarıyla sigara içme ve bırakma konusunda konuşan doktorların bu işlevler

*Dr., Sabancı Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar Programı, Öğretim Üyesi

Geliş Tarihi / Received : 03.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 15.12.2018

konusunda farkındalık kazanarak, interdisipliner bir bakış açısına sahip olmaları hedeflenmektedir.

Bu makalede, kadınların sigara içmesine karşı gelişen kültürel normların cinsiyetçi yönünü vurgulamayı amaçlamakla birlikte, bu cinsiyetçiliğe karşı müzakere alanları açmaya çalışan kadınların sigara içmelerini "özgürlük" çerçevesinde yorumlaması da sorgulanmaktadır. Bu sorgulamanın teorik çerçevesini çizerken Foucault'nun biyoiktidar (*biopower*) ve Judith Butler'ın performatif faillik (*performative agency*) kavramlarından da faydalanılmaktadır (**Foucault, 1978; Butler, 2009**).

Metodoloji

Bu çalışma, tanımlayıcı tipte bir araştırma olup, veriler derinlemesine görüşme ile toplanmıştır. Bu çalışmada görüşme yapılan katılımcılar Türkiye'de kadınların sigara içmesine atfedilen politik, toplumsal ve kültürel anlamlar haritasını irdeleyerek, bu haritadan bir kesiti yarı-yapılandırılmış görüşmelerle aktarma amacına uygun olarak seçildi. Buna göre, İstanbul'da yaşayan, farklı sosyo-ekonomik ve demografik özelliklere sahip, hâlen sigara içen ya da son altı ay içinde sigara içmeyi bırakmış 20 kadınla görüşüldü. Görüşülen kadınların yaşları 25-44 yaşları arasındadır. Bu kadınların meslekleri ise üniversite öğrencisi, garson, sekreter, ev işçisi, çevirmen, editör, gazeteci, bilgisayar programcısı, bankacı, temizlik işçisi ve iş kadını gibi farklı sektörleri kapsamaktadır. Bu kadınlara sigara içmeye nasıl başladıkları, özellikle ne zamanlarda sigara içtikleri, sigara bırakmayı deneyip denemedikleri ve çevrelerindeki kişilerin onların sigara içmesine ne gibi tepkiler verdiği soruldu. Bu araştırma, kişisel ve mesleki çevrelerin yardımıyla erişilen bu kadınların yanı sıra, aile hekimi ve göğüs hastalıkları uzmanı gibi sigara içen hastalarıyla bu konuda konuşan 5 doktorla da yapılan görüşmeleri de içerdi. Bu görüşmelerde, doktorlara son yıllardaki sigara ve tütün kullanımının sınırlandırılmasına yönelik politikaları nasıl değerlendirdikleri ve kadınların sigara içmelerinin ne gibi sağlık sorunlarına yol açtığı soruldu.

Bütün diğer tanımlayıcı çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da görüşülen kadınların sigara içme deneyimleri ve bu konu hakkındaki duygu ve düşünceleri İstanbul'daki ya da Türkiye'deki bütün kadınlar için genellenememektedir. Aynı şekilde görüşülen 5 doktorların değerlendirmeleri de Türkiye'deki tüm doktorların genel mesleki görüşünü yansıtmamaktadır. Görüşülen bu sınırlı sayıdaki kişi Türkiye'de sigara içen tüm kadınların ve doktorların yalnızca çok ufak ve sınırlı sayıda bir kesitini ve

onların birbirlerinden farklı ve kendine özgü toplumsal gerçekliklerini yansıtır. Fakat, Dünya'da ve Türkiye'deki sağlık ve hastalık konularında giderek daha fazla yapılan niteliksel veri toplamaya dayalı araştırmalar genellemek yerine, toplumsal ve kültürel süreçleri, dinamikleri ve sorunları küçük kesitler aracılığıyla, derinlemesine, çok boyutlu ve çok katmanlı bir şekilde inceleyerek, anket ve benzeri niceliksel veri toplama teknikleri ile analitik olarak ulaşılamayan kişisel konuları anlamayı ve anlatmayı hedefler. Buna göre, bireylerin sigara içme gibi deneyimlerini, bu deneyimlerine kendilerinin ve çevrelerindeki kişilerin atfettikleri anlamları ve bu deneyimler etrafında oluşan sosyal etkileşimleri ve ilişkileri irdelemek ancak niteliksel veri toplama teknikleri kullanılması ile mümkün olur (**Kümbetoğlu, 2005; Pope ve Mays, 2008**).

Görüşmelerin yanı sıra, bu araştırma kapsamında medya ve sosyal medya taraması yapılarak tütün kontrolü, sigara içme yasakları ve bu uygulamalara karşı gelişen toplumsal tepkiler de incelendi. Sigara içen kadınlar hakkındaki çeşitli gazete, dergi yazıları ve raporlara da ulaşılarak sigara içmenin toplumsal cinsiyet boyutu da daha geniş kapsamlı olarak ele alındı.

Geçmişten günümüze sigara içen kadına atfedilen anlamlar

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, sigara içen kadına atfedilen anlamlar 1920'lerde "vatani bir görev" olarak annelik anlayışının gündeme gelmesi, 1980'lerdeki feminist hareketler ve bu tarihten itibaren giderek artan köyden kente göçlerle birlikte farklı kadın imgelerinin toplumda görünürlük kazanması gibi süreçler tarafından şekillendi. Antropolog Christopher Dole Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren siyasal ve kültürel elitler tarafından kurgulanan ve ulus-devlete yaraşan bir ideal vatandaş kavramı olduğundan söz eder (**Dole, 2012**). Buna göre ideal vatandaş ulusun sekülerleşmesinden ve demografik olarak daha kaliteli hâle gelmesinden, bilimsel ve ekonomik anlamda ilerlemesinden ve kalkınmasından sorumlu tutulur ve onun hayattaki seçimlerini bu sorumluluklarını gerçekleştirecek şekilde yapması beklenir. Bireylerin, sağlıklı bir toplum kurma amacıyla, yaşamları boyunca sağlıklarını koruması ve "doğru" eşlerle evlenip, sağlıklı çocuklar yetiştirip, sağlıklı aileler oluşturması ulusal bir sorumluluk olarak vurgulanır. Bu sorumluluk kadınlar için, 19. yüzyıldan bu yana savaşlar ve salgınlar yüzünden ciddi nüfus kayıpları yaşayan ülkede "doğru" bir eşle evlenerek, vatan için evlatlar doğurmak ve böylece sağlıklı

nesiller yetiştirme misyonuna katkıda bulunmak anlamına gelir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadının çalışmasına, ekonomik, politik ve kamusal hayatta görünür ve etkin olmasına önem verilse de son kertede kadının temel toplumsal rolü aile kurmak olarak şekillendirilir (Dole, 2012). Her ne kadar modernleşme, sanayileşme ve kentleşme dinamiklerinin gündelik hayatta ve ev mekanının kullanılmasında toplumsal cinsiyet ayrımcılığını önemli ölçüde azaltsa da bugün bile hâlâ süren "kadınların ev dışında hanımefendi, evin içindeyse bir çeşit hizmetçi olmasını bekleyen modern toplumun çifte standardı"ndan söz edilebilir (Özbay 2015).

Kuruluş yıllarında kadınların bağımsızlık ve özgürlük arzularının aile bağları ve sorumluluklarıyla sınırlandırıldığını belirten Serpil Sancar erkeklerle devlet, kadınlara aile kurma rolünün atfedildiğini vurgular (Sancar, 2012). Buna göre devlet tarafından kadınlara eğitim ve çalışma konularında önemli teşvikler ve hakların yanı sıra, seçme ve seçilme hakkı da verilmesine rağmen, kadınların bakan, müsteşar, genel müdür olmayı amaçlamak yerine "devletin eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi görevlerine öğretmen, hemşire ya da gönüllü çalışan olarak" modern ulus ve toplum inşasına daha alt düzeyden katılması tercih edilmektedir. Böylelikle kadınların erkeklerle rekabet etmeden, farklı ve daha "dişil" bir kulvarda kamusal hayata katılmaları amaçlanmaktadır (Sancar, 2012). Bu minvalde, toplumda sağlıklı nesiller yetiştirme görev ve sorumlulukları da devlet tarafından daha çok kadınlara atfedilir. Örneğin 1926-1935 yılları arasında, daha sonra Çocuk Esirgeme Kurumu adını alacak olan, Himaye-i Etfal tarafından çıkarılan Gürbüz Türk Çocuğu dergisi ilk sayısında, "Ey analar! Ey müstakbel analar! Çocuk yalnız sizin değildir. Türk vatanının kendi malı Türk milletinin kendi varlığıdır. Size emanet ettiğimiz bu canlı cevherleri büyük emeklerle yetiştirmek vatani bir borçtur" sözleriyle, anne olsun olmasın, tüm kadınların omuzuna çocuk yetiştirme üzerinden "vatani" bir borç yükler (Tıbbiyeli-Hikmet, 2016). Buna karşın, içki ve sigara gibi batının tüketim ürünleri ve eğlence biçimlerine düşkün, anne olmak yerine safahatı ön plana çıkararak "dejenere" kadın imgesi de yukarıda sözü edilen örnek Türk annesine bir antitez olarak sıklıkla Aka Gündüz ve Peyami Safa gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yaygın ideolojileri yansıtan milliyetçi ve muhafazakâr yazarların romanlarında sıklıkla yer alır.

Bu imge Halide Edip ve Sabiha Sertel gibi toplumsal ve politik olarak etkin kadınlar ve kadın hareketleri

tarafından sorgulandı ve farklı imgeler yaratma çabasına girişildi. Fakat, 1950'lerden 1980'lere kadar olan dönemde kadınların bu imgeyi öne çıkaran eril hegemonyayı ve bu hegemonyanın dayattığı diğer sınırları ve kalıpları sorgulama çabaları da devlet nezdinde, kadınlara zaten gerekli politik ve toplumsal hakların verildiği düşüncesiyle pek fazla destek görmedi. 1980'lerde ise, giderek daha fazla kadının kentlerde kamusal hayata katılması ve çalışmaya başlamasına paralel olarak ikinci dalga feminizmin Türkiye'de etkili olmasıyla, kadınların makro ve kamusal hak taleplerinin yanı sıra, gündelik hayatlarında, mahrem/özel yaşamlarında ve ilişkilerindeki eşitsizlikleri, ayrımcılıkları, kalıpları, dayatmaları ve şiddeti sorguladıkları bir dönem başladı. Toplumda dikkat çeken kitlesel gösteriler, medyanın etkin kullanımı ve akademisyenlerin desteği ile feminist hareketler, özellikle büyük şehirlerde, en temel ve görünür, kimlik temelli toplumsal hareketlerden biri haline geldi. Bu hareketlerin bir parçası olarak, kadının ailevi bağlar ve sorumluluklarından sıyrılarak bağımsız ve özgür bir birey olarak varolma çabası da toplumda görünür ve tartışılır oldu (Sancar, 2012; Özbay, 2015).

Bu hareketlere rağmen, yukarıda sözü edilen, 19. yüzyıl sonunda kurulan, ana ve bacı olarak da adlandırılan "kutsal Anadolu/Türk kadını" ile "çarpık" addedilen, Batı değerleriyle özdeşleşen, ahlakı sorgulanan, "hafif kadın" ayrımını vurgulayan hegemonik söylem de artarak devam etti. Buna bağlı olarak, kadınların toplumsal hareketlerin ve açılımların sunduğu ekonomik ve siyasal fırsatlardan erkeklerle eşit düzeyde yararlanması olgusu kalıcılaşırken, bununla yakından ilişkili olarak "kadınların 'imgesel' konumları aile, dişilik, annelik, cinsellik bağlamlarının dışına" çıkmadı (Sancar, 2012). Kadınların görüntüleri ve davranışları da bu bağlamların ve içerdikleri ayrımların hangisine, nasıl ve ne kadar uyum sağladıkları kriteriyle değerlendirildi. Örneğin, sinemada ve edebiyatta kadınların sigara ve içki içmesi kötü kadınlığı vurgulayarak, bu ayrımların altını çizen bir davranış kalıbı haline geldi. Filmlerinde "elinden düşürmediği sigarası ve içki bardağıyla Yeşilçam'ın en ünlü "nice yuvalar yıkan", "kötü" kadını oynayan Lale Belkis ve oyunculuğunu "ben bir bakış atıyorum, bir kadeh tutuyorum, bir sigara üflüyorum, herkesin ağzı açık kalıyor" diye tarif eden Suzan Avcı bu kadınları sinemada simgeleyen en önemli isimler arasındadır (Çuhadar, 2010).

1980'lerden bu yana giderek artan ve kitleselleşen kırsal bölgelerden büyük şehirlere göçler sonucunda

farklı kesimlerden insanlar için evlerde ve kamusal alanda yeni birçok karşılaşma alanı ortaya çıktı ve bu insanların birbirlerinden farklı giyinme tarzları, konuşma ve davranış biçimleri daha görünür oldu. Bu görünürlükten dolayı, “fedakâr ana, kutsal Anadolu/ Türk kadını” ve onun karşısında duran “dejenere, kötü kadın” imgeleri toplumun kolektif belleğinde de yer etse de bir zıtlıktan çok aralarında farklı harmanlanmalar bulunan geniş bir yelpazenin iki ucu hâline geldiler. Bu farklı harmanlanmalara rağmen, 2000’lerden itibaren AKP politikalarının da etkisiyle giderek artan muhafazakârlık, 2008’de kamusal alanda sigara içmenin kanuni olarak kısıtlanması ve 2012, 2015 ve 2017’de bu kısıtlamaların daha da geniş çaplı hâle gelmesi, özellikle kamusal alanda sigara içen kadının hegemonik “fedakâr anne normunun” karşısında olarak görülmesine yol açtı. Bunun sonucunda sigara içen kadınlar için bu davranış yeni toplumsal ve politik boyutlar kazandı. Bu boyutları incelemeyen önce kamusal alanda sigara içmeye gelen yasakları ve bu yasaklara karşı oluşan toplumsal tepkileri yakından incelemek gerekmektedir.

Kamusal alanda sigara içmenin sınırlandırılması ve sonuçları

İki binli yıllarda yıllarda, sigara kullanımının yanı sıra nargile kafelerinin de artması ve nargilenin özellikle gençler arasında popüler olması sonucunda, sadece sigaraya karşı değil genel olarak tütün kullanımının azaltılması konusunda önlemler alınmaya başlandı.² Tütün kullanımı konusunda yapılan araştırmalar sonucunda oluşturulan ve 2008-2012 yılları arasında Sağlık Bakanlığı için hazırlanan “Ulusal Tütün Kontrol Programı” bu sürecin sonunda 15 yaşın altındaki nüfusta sigara içmeyenlerin oranını %100’e, 15 yaş üstündekilerde ise bu oranı %80’e çıkarmayı hedefledi. Bu hedefe ulaşmak için atılan belli başlı adımlar arasında okullar, lokantalar, kafeler, hastaneler gibi kamu hizmet binalarının kapalı alanlarında ve, taksiler dâhil, toplu taşıma araçlarında sigara içmenin yasaklanması, halkı eğitim ve bilinçlendirme amaçlı broşür, afiş, web sitesi gibi çeşitli materyallerin hazırlanması, tütün ürünlerinin reklam ve tanıtımlarını ve sigara firmalarının sponsorluklarını engelleme ve çocuklara sigara satan kişilere karşı cezai yaptırım konması vardı (**UTKP 2008-2012 web sayfası**). Türkiye çapında yapılan bir araştırmaya göre, iki aşamalı olarak uygulanan bu uygulama sigara içenlerden %74, içmeyenlerden %96 destek gördü. Başka bir çalışma da sigara kullananların, bu yaptırımların uygulanmaya başlamasıyla birlikte 2 yıl içinde %4’ünün sigarayı bıraktığını,

%61’inin de daha az sigara içtiğini ortaya koydu (**Hayes ve ark., 2012**). Aynı şekilde sigara içmenin doğrudan sebep olduğu akut solunum yolları enfeksiyonu ve kronik akciğer hastalıklarının teşhisinde önemli ölçüde azalmalar oldu. Olumlu sonuçlar bu uygulamaların artarak sürdürülmesine yol açtı: 2012 yılında, açık havada da koku ve duman geçişini de engellemek için açık havada yapılan her türlü spor, kültür, sanat ve eğlence etkinliğinin yapıldığı ve seyredildiği yerlerde de sigara içmek yasaklandı (**UTKP 2015-2018 web sayfası**).

2015-2018 Ulusal Tütün Kontrol Programı çerçevesinde ise kamu kurumlarının 10 metre yakınında sigara içmek yasaklanırken, 2017’de bu yasakların kapsamı arttırılarak, lokanta, bar ve kafe gibi yerlerin üzeri kapalı ya da açılabilir cam gibi materyallerle kaplı yerleri de sigara içilmesi yasaklanan yerlere dâhil edildi (**UTKP, 2015-2018**). Bu yasak oyun parkları gibi çocukların faydalandığı tüm açık alanları, yürüyüş yollarını, spor yapılan aletli egzersiz alanlarını da içerdi. Bu yasaklara uymayanlar için cezai yaptırımlar da arttırıldı. Bu yasaklar dışında, sigara satışındaki verginin arttırılması ve bunun sigara fiyatlarına yansması, sigara paketlerinin üzerinde bir tarafın yarısını kaplayacak şekilde sağlık uyarıları bulunması ve medyada sık sık karşımıza çıkan kamu spotlarında sigara kullanımının sağlığa zararlarının anlatılması da bu konuda günlük hayata yansıyan diğer dikkat çeken uygulamalardan oldu.

İki ulusal program çerçevesindeki uygulamalarının etkinliğini değerlendiren Göğüs Hastalıkları Uzmanı uzmanı Dr. Osman Elbek bu programların “tütün endüstrisinin yaşamsal bir öncelik tanıdığı” gençler ve kadınlarda, bu iki grupta da hem tütün ürünlerinin kullanım sıklığının hem de anket çalışmalarında bunları “kullanabilirim” olasılığını işaretleyenlerin artmış olması yüzünden, başarısızlık yaşadığını belirtmektedir. Özellikle tütün endüstrisinin hedefi olan “kadınlara yönelik özgülleştirilmiş tütün kontrol politikaları” oluşturulmasını savunan Dr. Elbek, her iki program kapsamında da Türkiye’de yaygın bir anlayış ve politikaya işaret eden “Kadının Adı Yok” iddiasını kanıtlarcasına, kadın ve sigara konusunun yalnızca hamilelik çerçevesinde ele alınmasını eleştirmektedir (**Elbek, 2016**).

Yasakların kapsamının arttırılması bazı toplumsal tepkilere de yol açtı. Örneğin, Trabzon, Sivas ve İstanbul’da lokanta, kahvehane ve bar sahipleri toplanarak “esnafın mağdur edildiğini” öne sürdüler. Trabzon’da yüzden fazla lokanta ve kahve sahibi

işyerlerini protesto için bir günlüğüne kapatıp, yürüyüş yaptı (**Evrensel, 2017**). Son yıllarda yapılan halk sağlığı araştırmalarında özellikle tütün ürünlerinin satış noktalarında reklam ve tanıtım yasaklarının sıklıkla ihlal edildiğini saptandı (**Elbek, 2018**). Bu makalenin dayandığı araştırma kapsamında da görüşülen kişilerden 5 kadın son yıllardaki bu uygulamaları “yasakçı zihniyetin ürünü” diye niteleyerek, yasakların yanında verilen sigara bırakmaya destek olacak eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin yetersizliğine değindiler:

“Yine yasak kardeşim diyerek bütün sorumluluğu vatandaşın sırtına yüklüyorlar, ona bırakması konusunda yardımcı olmak yerine... Yani, evet biliyorum, bu tip destek hizmetleri var ama, çok yetersiz. Göstermelik yani. Varmış gibi yapıp, günü kurtarıyor” (Editör, 41).

Birçok kez sigarayı bırakmayı deneyen bir görüşmeçi de bu konuda uzman yetersizliği sorunundan söz etti:

“Her işin bir uzmanı var. Ben bilgisayar programlama konusunda mesela yıllarca çalıştım hâlâ da yeni programları takip eder, açar link’i okurum, çalışırım. Bu bize sigarayı bıraktıracak sağlık çalışanları bu konuda uzman olmuşlar mı? Ya da olmuşlarsa nasıl bir eğitim almışlar? Ben hiç böyle bir şeye rastlamadım... Bir kere gördüğüm doktorların ve hemşirelerin hemen hepsi hastane bahçesinde sigara içip duruyor! Kendilerine hayırları yok.” (Bilgisayar programcısı, 35).

Sigaranın yol açtığı sağlık risklerinin politikacılar, sağlık çalışanları ve toplum tarafından nasıl tartışıldığı Michel Foucault’nun biyoiktidar (*biopower*) kavramı üzerinden daha iyi anlaşılabilir (**Foucault, 1978**). Paul Rabinow ve Nikolas Rose tarafından, tanımlanmış haliyle Foucault’nun biyoiktidar kavramı, insanların kolektif olarak yaşamsallıkları, hastalıkları ve ölümlülüklerinin yanı sıra bu konulardaki arzu edilen, meşru ve etkin müdahale pratikleri, otorite rejimleri ve bilgi formlarının nasıl sorunsallaştırıldığını göstermeyi amaçlayan tüm tartışmalar ve stratejileri kapsar. Bu tartışmalar ve stratejiler zamansal ve kültürel bağlamla yakından ilişkilenerken şekillenirken, bu süreçte bakanlıklar, hastaneler, okullar, sağlık politikalarını şekillendirip uygulayan uzmanlar ve sağlık çalışanları gibi kurum ve aktör öne çıkarak, müzakerelerde bulunur. Bir yandan bu kurumlar ve aktörler tarafından hegemonik söylemler oluşturulurken, öte yandan da alternatif söylemler ortaya çıkarak hegemonik olanları sorgular (**Rabinow ve Rose, 2006**).

Bu konudaki hegemonik söylem haline gelen sağlıklı yaşam ve özgürlük karşıtlığı Devlet Başkanı Tayyip Erdoğan’ın demeçlerinde de vurgulanır. Örneğin, 2016 yılında, 9 Şubat Sigarayı Bırakma Günü dolayısıyla yaptığı bir konuşmasında Erdoğan şu sözleri söyler: “Tüm zararlı alışkanlıklarla birlikte sigaraya karşı mücadele etmek şahsi olarak benimsediğim bir prensibimdir. ‘Sigara içme özgürlüğü’ diye bir özgürlük asla olamaz. Nasıl intihar etme özgürlüğü yoksa, kendi kendini ölümcül hastalığa maruz bırakma özgürlüğü yoksa, neticesi bu sonuçlara çıkan zararlı alışkanlıklarla ilgili özgürlük de olamaz.” (**Mil-liyet, 2016**). Bu araştırma kapsamında görüşülen sağlık çalışanları da Erdoğan’ın sağlıklı olma vurgusuna katılsalar da tıpkı sigara içen görüşmeciler gibi, yalnızca yasaklar ve sınırlamalarla değil, sigarayı bırakmak isteyenlere psikolojik destek ve yardımla bu sorunun daha etkin bir şekilde çözülebileceğini belirttiler. Bu konuda bir aile hekimi:

“Her bağımlılık gibi, insanların sigara içmesinin de toplumsal, kültürel ve psikolojik nedenleri var. ‘Yasak, içme, bırak’ demeden önce bunların araştırılması, insanlar neden sigara içiyor ve yahut ne bileyim neden bir türlü bırakıp, bırakıp tekrar başlıyorlar, önce bir bunları toplumsal ve kişisel açıdan da bir anlamak lazım” diyerek sigara içmenin toplumsal ve kültürel yönlerine de dikkati çekmektedir.

Buradaki iki söylemde de hem Erdoğan’ın hem de görüşülen hekimin sağlık, hastalık ve hastalık riskini esas olarak bireysel bir sorumluluk düzleminde tartışarak toplumsal ve kültürel nedenlere rağmen sigara içmenin ve bırakmanın neoliberal bireyin özgür seçimi olarak gördüğü fark edilmektedir. Sanki bir yanda bir görüşmecinin deyimiyle “yasakları takmayıp, göstere göstere sigara içme” özgürlüğün, kural tanımazlığın simgesiyken, normlara uyup sigara içmeme veya sigarayı bırakma, kamu spotlarında da vurgulandığı gibi, “hayatı seçme” ve “sağlığı seçme” olarak tanımlanır. Fakat, Türkiye’nin son yıllardaki kendine özgü neoliberal ve muhafazakâr politik ortamındaki kutuplaşma ve bu tanımlamaları şekillendiren düşünce biçimleri göz önüne alındığında da bu seçimin ne kadar özgür ve bireysel olduğu da oldukça tartışılır. Özgürlük ve yasakları sorgulamak adına yapılan sigara içme davranışı kişiyi bu kez de sigara bağımlılığına mahkûm ederek, adeta yeni bir esaret yaratır. Toplumsal ve kültürel bağlamlara göre farklı şekillerde inşa edilen bir kavram olarak özgürlük neoliberal söylemde daha bireyci bir eksende tanımlanarak, sıklıkla iki görüşmecinin de vurguladığı gibi “bu hayatı nasıl yaşayacağımıza kimsenin karışmaması”na indirgenir. Bu

çerçevede tütün endüstrisinin de kadınları hedef alarak; kampanyalar, reklamlar, medya ve sosyal medya aracılığıyla sigara içmeyi modern kadın olmak, erkeklerle eşit olmak, güçlü ve özgür olmakla özdeşleştirmesi de etkin olmaktadır (**Öztoprak ve Günay, 2013**). Fakat yukarıdaki söylemlerde de görüldüğü gibi, neoliberal sağlık politikaları ve sağlık eğitimi ise tütün endüstrisini hedef almak yerine, yalnızca bireylerin tütün tüketimine yönelerek, "tütün salgını"nın nedenlerini bireylerin yanlış seçimlerine indirgemekte ve sigara içenlere yönelik "kurbanı suçlayıcı" bir yaklaşım sergilemektedir (**Yüksel 2011; Elbek, 2018**).

Tıbbi ve toplumsal söylemlerde toplumsal cinsiyet ve sigara içme

Türkiye'de sigara içmenin toplumsal cinsiyet boyutu konusunda ise veriler sınırlı olmasına rağmen Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan GATS (**WHO, 2012**) araştırmasının verilerine göre hem erkekler ve kadınlar arasında hem de kadınların kendi aralarında sigara içme ve bırakma konularında önemli farklar olduğu görülmektedir. Buna göre ülkedeki yetişkin (15 yaş üstü) erkek nüfusun %41'i sigara içerken, kadınlarda bu oran yalnızca %13'tür. Fakat sigara içen kadınlara bakıldığında şehirlerde yaşayan sigara içen kadınların oranı köylerde yaşayanlardan 3 kat daha fazladır. Kişi başına düşen gelirin artması ve eğitim düzeyinin yükselmesi de kadınların sigara içmesini arttıran etkenler olarak bulunmuştur. Bu etkenler aynı zamanda sigara içmenin psikolojik toplumsal ve kültürel boyutlarına da işaret etmektedir (**Öztoprak ve Günay, 2013**).

Türkiye'de kadınlarda sigara içme oranı ergenlikten erişkinliğe geçiş sürecinde giderek artarak en yüksek sigara içme oranı %19'la 25-44 yaş arasında bulunmaktadır (**WHO, 2012**). Bu makalenin temelini oluşturan araştırmada da bu çerçeveyi gözeterek bu yaş aralığında kadınlarla görüşüldü. Aynı zamanda bu yaş grubundaki kadınlar, Türkiye'nin politik iklimine son yıllarda hâkim olan muhafazakâr ve milliyetçi politikaların şekillendirdiği pro-natalist eğilimlerin sonucunda oluşan kadınlardan doğum yapmaları ve sağlıklı çocuklar yetiştirmeleri gibi toplumsal dayatmalarının da doğal hedef grubunu oluşturmaktadır. Bununla birlikte aynı muhafazakâr bakış açısına göre kadınların kamusal alanda sigara içmesi de uygunsuz ve ayıp sayılmaktadır.

Sağlık açısından bakıldığında da dünyanın farklı yerlerinde yapılan tıbbi çalışmalarla kanıtlanmış bulgulara göre kadınların sigara içmesiyle rahim ve meme kanserlerine yakalanması arasında doğrudan

bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Ayrıca sigara içen kadınlarda sigara içen erkeklere göre %25 daha fazla kalp krizi riski bulunmaktadır (**WHO, 2012**). Miyokard infarktüsü, inme ve akciğer kanseri gibi sigaraya bağlı hastalıklar da sigara bağımlısı kadınlar için aynı durumdaki erkeklere göre daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır (**Öztoprak ve Günay, 2013**).

Bunun yanı sıra hamilelik dönemlerinde kadınların sigara içmesinin bebeğin anne rahminde ölmesi ya da ölü doğum riskini de arttırdığı ve annesi sigara içen bebeklerde gelişim ve sağlık sorunlarının daha sık olarak görüldüğü tıbbi çalışmalarca kanıtlanmıştır (**Öztoprak ve Günay, 2013**). Bu veriler doğrultusunda, bu araştırma kapsamında görüşülen doktorlar da sağlık çalışanları tarafından kadınlara, onların hamile kalmayı istemesinden ya da planlamasından itibaren, doğumun gerçekleşmesi ve kimi zaman 1-1,5 seneye uzayan emzirilme süreçlerinin başından sonuna kadar sigara içmeyi bırakmasının söylendiğini belirttiler.

Kısırlık konusunda ise toplumsal olarak genel olarak ilk önce kadın sorumlu tutulurken, kısır olduğu düşünülen kadının sigara içmesi, onun bu konudaki sorumluluğunu daha da arttırmaktadır. Bu artan sorumluluğun getirdiği stresi bir görüşmeci şöyle anlattı:

"İlk tüp bebek denemelerimiz tutmayınca eşimin ailesi tarafından resmen hedef gösterildim. Bu, diyorlardı, sigara içti, ondan oluyor hep...Oysa ki ben bu denemelere başlamadan birkaç hafta önce benim için çok zor da olsa bıraktım sigarayı, başarılmı diye, bir evladımız olsun, diye hep...Bu başarısız denemelerin sonunda ben en çok üzüldüm halbuki, bu umurlarında bile olmuyor!" (İş kadını, 37).

Bu iş kadını ve eşi üç tüp bebek denemesi sonrasında bebek sahibi olurlar ve o "sinir içinde geçen uykusuz gecelere, onun evine davetsiz misafir olarak gelip bebeğin bakımına ha bire müdahale eden kocasının ailesine" ve "iş ortamını, iş arkadaşlıklarını özlemenin verdiği duygusallığa dayanamayarak" oğlu 9 aylık bebekken ilk sigarasını aylar sonra tekrar yakar, yavaş yavaş içtiği sigara sayısını arttırıp, bebeğini sütün keser. Bu görüşmeci yaşadığı toplumsal zorluklar, baskılar ve stres sonucunda bebeğini emzirirken sigaraya yeniden başlamasını "bütün bunlar sonucunda sigaraya sığınmak" olarak yorumlarsa da bu durum aslında onun yeniden bağımlı olması, kendisinin ve bebeğinin sağlığını tehlikeye atması anlamına gelmektedir. Bu alıntıda, tütün endüstrisinin sigarayı stresle başa çıkma

aracı olarak göstermesi ve "hafiflik", "ferahlık" ve "huzur" kavramlarıyla özdeşleştirmesinin de bireyler üzerinde ne kadar etkili olduğunu görmekteyiz. Yapılan halk sağlığı araştırmaları da kadınların kendilerine güvenlerini arttırmak, stres ve gerilimlerini azaltmak ve sorunları ile başa çıkmak nedenlerle sigara içme eğiliminde olduklarını göstermektedir (**Öztoprak ve Günay, 2013**). Halk Sağlığı uzmanı Dr. Dilek Aslan ise kadınların olumsuz duygulara sahip olduklarında bu duygularını dengelemek için sigaraya başvurduklarını belirtirken, onların sigarayı bıraksalar da yeniden başlama (relaps) olasılığının daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır (**Aslan, 2016**).

Müzakere alanları ve bir performans olarak sigara içme

Biyoiktidar açısından bakınca son yıllardaki kısıtlamaların yanı sıra, Cumhuriyetin ilk yıllarından sonra yeniden gündeme gelen kadınlara "aslında" onların doğalarında olduğu söylenerek dayatılan annelik vasfının çerçevesinde yüklenen sağlıklı bir hamilelik geçirme ve sağlıklı çocuklar yetiştirme misyonu ve ahlaki açıdan kadının kamusal alanda sigara içmesine "iyi gözle bakılmayacağı" söylemin potansiyel olarak kadınların sigara içmesini kısıtlayan ya da içmeyi bırakmasını teşvik eden politik ve toplumsal etkenler olarak sayılabilir. Buna karşın, bazı görüşmecilerin, özellikle kamusal alanda, herkesin görebileceği şekilde, hatta "inadına" sigara içtiğini vurgulaması da bu durumun Judith Butler'ın toplumsal cinsiyet üzerinden tanımladığı, "performatif faillik" (performative agency) kavramı üzerinden okunabileceğini göstermektedir (**Butler, 2009**). Kültürel olarak inşa edilen kategorilere ve bu inşa süreçlerine karşı çıkararak ontolojik bir değişim yaratan performatiflik (performativity), varolan ideolojik varsayımları açıkça sorgulayarak, tahrip etmeyi de amaçlar.

Butler bu performatiflikle normları yıkarken, onları farklı şekillerde yeniden üretme riskleri de içerdiğini, ama bu süreçler olmadan toplumsal cinsiyetten de söz edilemeyeceğini vurgular. O bu süreçlerde, her performansta olduğu gibi, dilin ve söylemlerin kullanılmasının yanı sıra kolektif olarak, stilize edilen beden dili gibi, diğer yöntemler de kullanılarak ve bunlar gündelik hayatta sürekli tekrar edilerek performatifliğin bir faillik içerdiğini ve bu içeriğin de toplumdaki diğer kişiler tarafından algılanarak, varolan güç ilişkilerinin sorgulandığını anlatır (**Butler, 2009; Butler, 2010**). Buna örnek olarak, yukarıda da bahsedilen, görüşmecilerin verdiği tanımlarla, Yeşilçam ve Hollywood filmlerinin "baştan

çıkarıcı", "kötü" ve "fettan" kadın karakterlerinin beden dilinden etkilenecek şekilde şekillenen, "dans eder gibi el hareketleriyle" sigarayı "göstere göstere" dudaklara götürerek, ondan derin bir nefes çekmek, sonra da dumanı havaya doğru uzun uzun üfleme, ve havada dağılan dumanın arkasından bakmak bu ritüelleşen performansın beden diline yansımaları göstermesinin yanı sıra bu performatif faillikle de varolan toplumsal cinsiyet normlarının açıkça sorgulanması da içerir. Yukarıda söz edilen tüp bebek tedavisine başlamadan önce sigarayı bırakan, fakat bebeğine bakarken yaşadığı zorluklardan ve baskılardan dolayı tekrar sigaraya başlayan görüşmeci örneğinde olduğu gibi, aynı kişi hayatının bir döneminde kültürel normu içselleştirip, pekiştirse bile, daha sonra bu normu yıkma yoluna gidebilir.

Görüşmelerde söze dökülen bu performatif faillik, aynı zamanda "ortalıkta rahatça sigara içen kadınlar" şeklinde kolektif bir kimlik de yaratarak, kişilerarası ilişkiler aracılığıyla da bu toplumsal ve politik kimliğin pekişmesini sağlar. Bu durumu bir görüşmeci şu şekilde anlattı:

"Meyhaneye ya da lokantaya gidiliyor mesela, işte biraz içilip, birkaç meze yendi miydi gruptan birkaç kadın, özellikle de masada çok samimi olunmayan diğer bazı kadınların ve erkeklerin de bilmelerini istemedikleri, mesela daha derin bir mevzu hakkında konuşmak isterlerse, bakışmaya başlarlar... Bir süre sonra da aralarından birisi mesajı alarak, haydi sigaraya çıkalım, der. 2-3 kişiysek herkese yetecek sigara var mı, çakmak var mı bakılır, yoksa garsondan filan, alınır. Dışarıda ise sohbet ayrı bir koyu olur. Zaten sigara içenin dostluğu ve yakınlığı bile bir başka olur. İçeride masada oturan kalabalıktan ayrı, bir başka yakınlık kurulumu orada." (Gazeteci, 41)

Lokanta ya da meyhane kapısında sigara içen kadınlar kendilerini yalnızca içerideki arkadaşlarından ayırtılmakla kalmayıp, sokaktan geçen ve onlara yadırgayarak bakan kişilere de, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, tepkisel bir mesaj verme amacı taşırlar:

"Arkadaşlarımla dışarıda sigara içerken, bazen yoldan geçenlerin, özellikle de bazı yaşlı amcaların bize pis pis baktığını farkediyorum. O zaman ben de onları kızdırdığım için ayrı bir mutlu oluyorum. Bu sefer inadına, böyle göstere göstere, havalara üfleye üfleye sigaramı içiyorum... Garip ama belki de o zaman kafalarındaki klişeler az da olsa yıkılır diye düşünüyorum, benim gibi üstü başı dağınık, kırkılık bir kadını böyle sigara içerken görünce." (Editör, 43)

Yasaklara ve dayatmalara rağmen sigara içmek diye de tanımlanabilecek bu "faillik" yalnızca toplumda yeni kolektif kimlikler kurmakla kalmaz ve kadınlara bireysel olarak da diğer kişiler tarafından meşru görülmesi istenen, ondan beklenen görevlerin bir süre için askıya alındığı, rahatsız edilmeden yalnız kalabildikleri bir mola zamanı sağlar. Tıpkı Virginia Woolf'un klasik eserinde vurgulanan kadınların kendi başlarına kalabilecekleri "Kendine Ait Bir Oda"sı gibi, bu kadınlar da, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, "kendine ait bir mola" yaratma arzusu olarak tanımlanabilecek bu taleplerini sigara sayesinde gerçekleştirebildiklerini belirtirler:

"Bütün gün ayakta, oradan oraya koşturarak, herkesin nazını, kaprisini çekiyorum. Kimi salatasını yağsız istiyor, kimi demleme çay olmazsa olmaz diyor. Poşet çay kanser yapıyor diye adam beni azarlıyor! Ama günde yarım saat öğle yemeği hakkım var, üç tane de 5-10 dakikalık sigara içme hakkım. Öğle yemeğini hızlı geçiriyorum zaten, ama sigara molam çok önemli. Hava soğuk da olsa dışarı çıkıyorum. Sigara molamda o saçma sapan insanları ve isteklerini çıkarıyorum kafamdan...O zaman başka bir garson ya da müşteri gelip, kafedeki bir sorun için beni rahatsız ederse, ona fena bozuluyorum." (Bir kafede garson, 28).

Toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesi ve sigara

Araştırma kapsamında görüşülen kadınlar sigara içme nedenlerini arasında, bu konuda ailelerinin ve yakın çevrelerinin varolan toplumsal normlar çerçevesinde onlardan beklentileriyle onların kendi hayatlarında neler yapmak istedikleri arasındaki farkların ve bu farklardan doğan önemli çelişkilerin de önemli bir etken olduğu görülmektedir. Kadınların bu çelişkilerin iyice açığa çıktığında "bir sigara yakması" bazen de bu çelişkilerin, belki yalnızca söylem düzeyinde de olsa, giderilmesini sağlar. İşletme mezununu, ve çok başarılı geçen eğitim hayatında kendisinden akademik ve profesyonel anlamda çok şey beklenilmesine rağmen, bu beklentilere uymayan bir yaşam süren görüşmecinin anlattıkları söylem düzeyinde de olsa bu çelişkilerin giderilmesine iyi bir örnek teşkil eder:

"Okuduğum okullarda o kadar başarılıydım ki çevremdeki herkes benden ileride büyük işler başarmamı bekliyordu...Şimdi ise, sokakta üniversiteden eski arkadaşlarıma rastladığımda onlara, 3 çocuk annesi bir ev hanımı oldum, diyorum ve işte o zaman yüzlerindeki şok olmuş ifadeyi bariz görebiliyorum. Tabii bana, sana ne oldu, diye soramıyorlar kibarlıkla-

rından, ama olan oldu işte! Bütün bunlar karşısında ben ne yapıyorum? Bilgisayarımı açmadan önce, iyice konsantre olmak için bir sigara içiyorum ve de sonra bilgisayar başında çalışıyormuş gibi yapıyorum. Oysa yaptığım sadece Facebook hesabımda gezinmek ve de çocukların okullarından gelen birkaç e-mail'e cevap vermek! Oysa çocuklarıma da öğrettim, onlar da ben bilgisayar başındayken daha sakin oluyorlar, annem çalışıyor, diyorlar." (Ev işçisi, 32).

Çalışan kadınlar da sigaranın iş hayatlarında onlar hakkındaki beklentilerden bunalma ve sürekli aile ve iş hayatı arasında denge kurmanın yol açtığı yorgunluk gibi olumsuzlukları bir süreliğine de olsa gidermek için önemli bir rol oynadığını vurguladı. Boşandıktan sonra iki kızını yetiştirerek, üniversitede okutan bir görüşmecinin anlattıkları buna örnek olarak verilebilir:

"İşimden tam anlamıyla nefret ediyorum, çünkü benden çok daha az zeki insanlar için çalışıyorum. Bazen o kadar basit şeyler soruyorlar ki bana, bunaliyorum. Onları terslemek istiyorum, ama yapamıyorum tabii. Sakin sakin, tek tek, tane tane anlatıp cevaplıyorum her soruyu...Çünkü işten istifa edemem, hâlen bakmam gereken iki ergen kızım var! İşten sonra, muhakkak onlardan biri arar ve para ister, yok üniversiteden arkadaşlarla gezi, yok yeni telefon. İstekleri hiç bitmiyor ki onların, ben anne değil, sanki ATM'yim onlar için... İşte tüm bunlar benim üstüme üstüme gelince kendimi çıkmaz bir sokaktaymışım gibi görüyorum. Hayatım sanki o çıkmazdan çıkamadan sürüp gidecek. Bunları düşünürken, neredeysem kendimi dışarı atıyorum, elim direkt çantamdaki sigara paketine gidiyor. Bir sigara yakıyorum ve ilk bir-iki nefes sonrası kendimi biraz daha iyi hissediyorum." (Sekreter, 44).

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi görüşülen kadınlardan 8 tanesi de sigarayı stres atmak, rahatlamak, verilen iş molalarına anlam vermek için içtiklerinden bahsettiler ve sigaranın sağlığa zararlarını da bu çerçevede değerlendirdiler. Onlar sigara içmenin kendilerini psikolojik olarak iyi hissettirdiğini iddia etse de bu "tatmin duygusu"nun tıbbi açıklaması tütün kullanımına bağlı olarak beyin hücrelerinde oluşan bazı reseptörler aracılığıyla onların sigara bağımlılığının tatmin edilmiş olmasıdır (Aslan, 2016). 28 yaşındaki bankacı bir görüşmecinin "En azından kısa bir süre için psikolojik sağlığı düzelten sigara uzun vadede hasta edip öldürüyorsa kaç yazar?" şeklindeki retorik sorusu, yaşları nedeniyle (25-44) kanser, diyabet gibi sigaranın da

önemli bir sebebi olduğu kronik hastalıklara kişisel olarak henüz maruz kalmayan, bu kadınların sağlık kavramını kısa vadeli ve psikolojik açıdan ele aldıklarına işaret eder. Kadınların varolan toplumsal cinsiyet normlarını sorgulayarak, özellikle kamusal alanda "inadına" sigara içmesi de performatif eylemlilik üzerinden toplumsal kimliklerini pekiştirir ve politik dinamiklerin nasıl sağlık, hastalık ve hastalık riski gibi kavramların şekillendirilmesinde etken olduğunu gösterir.

Buna karşın, 6 görüşmeci sigara ve tütün kullanımını sınırlayan uygulamaları onayladıklarını vurguladı. Onlar "yalnızca bu neslin değil, gelecek nesillerin de" bu uygulamalarla daha sağlıklı olacağından bahsetti. Bu kadar küçük bir görüşmeci grubu içinde genelleme yapılamasa da bu 6 görüşmeciden 4'ünün AKP politikalarını genel olarak onaylayan ve kendilerini dindar ve muhafazakâr olarak tanımlayan kişiler olduğunu vurgulamak gerekir. Bu dört kadın sigara içmenin "bayana yakışmayan" bir davranış olduğunu, "toplumda hoş karşılanmayacağını" ve sigara içen bir kadının hem sağlıklı yaşamak hem de iyi ahlâklı olmak gereklilikleri açısından çocuklarına iyi örnek olmayacağını söylediler. Bu görüşlerini İslami bir çerçeveye de oturtarak sigara ve nargilenin kahve, uyuşturucu ve alkol gibi beynin işleyişini de etkilediğini, insanın kendi vücuduna, sağlığına ve çevresindekilere zarar verdiğini ve o yüzden de dinen doğru bulunmadığını savundular. Fakat bu kadınlardan üçü hâlen sigara içiyordu, bir tanesi de görüşmeden yaklaşık bir ay önce sigarayı bırakmış olmasına rağmen, hâlâ "sigarayı arıyordu". Bu kadınlar sigara içmeyi belli bir dönem, bazı koşullar altında, oluşan, ama zamanla bitmesi gereken kişisel bir zaaf olarak yansıtarak bu çelişkili durumu açıklıyorlardı. Sosyal Hizmetler okuyan, başörtülü bir görüşmeci final sınavlarında ve tezinde zorlandığı zaman rahatlamak için "maalesef" sigaraya başladığını ve bundan pişman olduğunu aktardı:

"Sigaraya başladığımdan beri bayağı bir suçluluk hissediyorum. Allah beni test etti ve ben de bu testten kaldım sanki. Ama sonra kendi kendime diyorum ki, Allah aslında sevdiği kullarını böyle zor testlere tabii tutar ve de anlayabilene o testleri nasıl geçeceğini de gösterir.... Okulda en zorlandığım zamanlardan birinde bir tesadüf eseri erkek arkadaşım ile tanıştım. Okuldan mezun olunca erkek arkadaşım ve ben, önce nişanlanacağız, sonra çok da geciktirmeden nikah hazırlıklarına da başlayacağız. Ben o hazırlıklar sırasında dişlerimi temizletip, beyazlatmaya gideceğim benim gibi arkadaşlarımla tavsiye ettiği, bu işte uzman bir dişçiye. Bu işleminden sonra da bir daha da

sigara içmeyeceğim ve testi sonunda geçmiş olacağım inşallah." (Yüksekisans öğrencisi, 25).

Sonuç

Son yıllardaki sigara kullanımını kısıtlayan uygulamalarda sağlığın biyolojik ve fizyolojik boyutu öne çıkarılarak sigaranın sağlığa zararları vurgulansa da bu uygulamaları sorgulayan kişiler söylemlerinde sağlığın daha çok psikolojik ve toplumsal yanını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda kadınların sigara içmesi, onlar tarafından daha çok toplumsal ve psikolojik işlevleri olan, normlara karşı gelen bir failik olarak değerlendirildiği için sigaranın sağlığa zararları onlar açısından maalesef geri plana itilmektedir. Bu makalenin temelini oluşturan araştırmada her ne kadar İstanbul'da yaşayan, yaşları 25-44 aralığında olan ve sigara içen ya da sigara içmeyi son 6 ay içerisinde bırakmış 20 kadınla ve Türkiye'deki son yıllardaki tütün kontrol politikalarını ve sigara içmenin kadınların sağlığına zararlarını değerlendiren 5 doktorla görüşülerek bu konunun toplumsal boyutunun yalnızca küçük ve sınırlı bir kesiti ele alınsa da, bu tip araştırmaların Türkiye'nin farklı şehirlerinde ve farklı toplumsal ve ekonomik kesitler için yapılması bu toplumsal boyut hakkında daha kapsamlı bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır.

Bu nedenle, bu tip araştırmalar koruyucu/önleyici tıp yaklaşımını benimsemiş halk ve aile sağlığı uzmanlarına ve diğer sağlık çalışanlarına önemli veriler sağlayarak, onlara sigara içme davranışına atfedilen normları ve işlevleri sorgulamak ve bunlara karşı gerekli tıbbi açıklamaları yapmak konusunda yardımcı olacaktır. Çünkü ancak bu şekilde damgalamadan uzak, kapsayıcı ve etkin sigara bırakma politikaları ve yöntemleri üretilebilir. Bu bağlamda sigara bağımlılığı tıbbi bir konu olmasının yanı sıra kişisel ve toplumsal boyutu da olan bir sorundur. Bu yüzden kişilerin sigara içme, bırakma veya bırakmama deneyimlerini dinlemek ve anlamak, bu sorunun psikolojik, toplumsal ve politik boyutlarının karmaşıklığını göstererek, neden uygulanan tütün kontrolü politikalarının da yalnızca kısmen başarılı olduğunu açıklamaktadır.

Dipnotlar

1. Global Bridges tarafından fonlanan bu araştırmanın her aşamasında yorumlarını sundukları için Mimi Nichter, Mark Nichter, Aslı Çarkoğlu, Sibel Yardımcı ve Volkan Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca görüşmelerin bir kısmını yapan Elif Sultan Gizem Savaş, Türkiye'de kadınların sigara içmesiyle ilgili medya taramasında yardımcı olan Can Erhan Kızmaz ve konuyla ilgili tıp makalelerine erişmemde yardımcı olan Ezgi Kan ve Oğuz Can Ok'a çok teşekkür ederim. Son olarak

Türk Tabipleri Birliği Toplum ve Hekim Dergisi editörleri ve hakemlerine bu makalenin tıbbi altyapısını güçlendiren yorumları ve yönlendirmeleri için şükranlarımı sunarım.

2. Burada her ne kadar nargileyi de içine alan tütün kullanımı konusundaki yasaklar ve sınırlamalara değinilse de bu araştırma makalesinin konusu yalnızca dünyada ve Türkiye’de en yaygın tütün kullanımı şekli olan sigara içme ve onun psikolojik, toplumsal ve politik anlamlarıyla sınırlıdır.

Kaynaklar

- Aslan, D.** (2016) *Kadınlar Arasında Tütün Kullanımının Dinamikleri, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED), Özel Sayı, 25: 13-26*
- Butler, J.** (2009) *Performativity, Precarity and Sexual Politics, Revista de Antropologia Iberoamericana, 4(3): i-xiii.*
- Butler, J.** (2010) *Performative Agency, Journal of Cultural Economy, 3(2): 147-161.*
- Çuhadar, B.** (2010) “Size Kötü Kadın Derler!,” *Radikal e-Gazetesi*, 15 Mart 2010. Erişim Tarihi 16 Mayıs 2018. <http://www.radikal.com.tr/hayat/size-kotu-kadin-derler-985737/>.
- Dole, C.** (2012) *Healing Secular Life: Loss and Devotion in Modern Turkey. Philadelphia: University of Philadelphia Press.*
- Elbek, O.** (2016) *Ulusal Tütün Kontrol Eylem Planı (2015-2018): Değerlendirme ve Öneriler, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED), Özel Sayı, 25: 36-42.*
- Elbek, O.** (2018) *Ulusal Tütün Kontrol Eylem Planı Değerlendirmesi (2015-2018), Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED), Özel Sayı, 27: 42-47.*
- Evrensel Gazetesi web sayfası** (2017), “Trabzon’da İşyeri Sahiplerinden Sigara Yasağına Tepki Eylemi”, Erişim Tarihi 27 Nisan 2018. <https://www.evrensel.net/haber/308661/trabzonda-isyeri-sahiplerinden-sigara-yasagina-tepki-eylemi>.
- Foucault, M.** (1978) *The History of Sexuality, Vol. 1: The Will to Knowledge. London: Penguin.*
- Hayes, A., Bilir, N., Özcebe, H.** (2012) *Tütün Kontrolü Uygulaması. Madde 8: Tütün Dumanı Etkileniminden Korunma, Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Bölge Ofisi. Erişim Tarihi 20*

Mart 2018. <http://www.havanikoru.org.tr/dosya/dokumanlar/yayinlar/tutun-kontrolu-uygulamasi.pdf>.

Milliyet Gazetesi web sayfası (2016), *Erdoğan: Sigara İçme Özgürlüğü Olamaz, Erişim Tarihi: 20 Mart 2018.*

<http://www.milliyet.com.tr/erdogan-sigara-icme-ozgurlugu-siyaset-2191799/>.

Kümbetoğlu B. (2005) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam.*

Özbay, F. (2015) *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus. İstanbul: İletişim.*

Öztoprak, S.D., Günay, T. (2013) *Sağlık Açısından Toplumsal Cinsiyet ve Tütün Kontrolü, Turkish Journal of Public Health, 11(3): 197-206.*

Pope, C., N. Mays (der) (2008) *Qualitative Reserach in Health Care. Oxford: Blackwell.*

Rabinow P., Rose N. (2006) *Biopower Today, BioSocieties, 1: 195-217.*

Sancar, S. (2012) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar. İstanbul: İletişim.*

Tıbbiyeli-Hikmet web sayfası (2016) *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Çocuk Dergisi: Gürbüz Türk Çocuğu, <https://tibbiyelihikmet.wordpress.com/2016/04/19/cumhuriyetin-ilk-yillarinda-bir-cocuk-dergisi-gurbuz-turk-cocugu/>. Erişim Tarihi 2 Nisan 2018.*

T.C. Sağlık Bakanlığı Ulusal Tütün Kontrol Programı ve Eylem Planı 2008-2012 web sayfası (UTKP) (2008) Erişim Tarihi 5 Nisan 2018. http://sigarabirakmadaogrenmezemini.org/media/downloads/Ulusal_Tutun_Kontrol.pdf.

T.C. Sağlık Bakanlığı Ulusal Tütün Kontrol Programı ve Eylem Planı 2012-2015 web sayfası (UTKP) (2012) Erişim Tarihi: 6 Nisan, 2018. http://www.havanikoru.org.tr/dosya/eylem_plani/ulusal-tutun-kontrol-programi-eylem-plani.pdf.

Yüksel, H. (2011) *Tütün Kontrolünde Neoliberal Politikaların Yansıması ve Sağlık Eğitimi, Toplum ve Hekim, 26(5): 390-400.*

WHO (World Health Organization-Dünya Sağlık Örgütü) web sayfası *Global Adult Tobacco Survey (GATS), Turkey. (2012) Erişim Tarihi 14 Mart 2018. http://www.who.int/tobacco/surveillance/survey/gats/report_tur_2012.pdf.*